

Zachariasz S. Jabłoński OSPPE

Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę w Częstochowie. Tradycja i współczesność

Kult maryjny związany z Ikoną Jasnogórskiej Bogarodzicy wyrażał się zawsze w ruchu pątniczym. Jego natężenie, zasięg terytorialny i formy były uzależnione nie tylko od duszpasterskiej aktywności paulinów i religijności społeczeństwa, lecz także od różnych czynników pozareligijnych, zmieniających się na przestrzeni ponad sześciu stuleci.

1. Czasy Rzeczypospolitej Królewskiej

Jasna Góra stała się już przed upływem pierwszego 50-lecia ośrodkiem pątniczym, a ruch pielgrzymkowy przyjął rozmiary zjawiska znaczącego społecznie. W 1429 roku król Władysław Jagiełło, popierając paulinów, zwrócił się w specjalnym liście do papieża Marcina V z prośbą o przyznanie łask odpustów dla pielgrzymów nawiedzających sanktuarium: „*Miejsce to utrzymuje się jedynie z jałmużny pielgrzymów oraz doznaje wsparcia z napływu ludzi, których mnóstwo zbiega się do owego kościoła w nadziei zbawienia*”¹. To królewskie określenie: mnóstwo - multitudo pielgrzymów potwierdza dziejopisarz Jan Długosz, opisując pod rokiem 1430 napad obrazoburczy, rabunkowy na klasztor jasnogórski. Wspomina też o zasięgu geograficznym ruchu pątniczego, że przybywają pielgrzymi z całego Królestwa, Śląska, Prus i Węgier. Międzynarodowy zasięg ruchu pątniczego w tym czasie, przekraczający granice Rzeczypospolitej, potwierdza zapis cudów wystawiony w 1435 roku przez prowincjała paulinów dla biskupa krakowskiego². Ten specyficzny charakter Jasnej Góry, przyciągającej pielgrzymów niemal od samego początku spoza granic, prowokuje pytania o przyczyny tego zjawiska, które stanowić będzie rys konstytutywny maryjności jasnogórskiej, wywierającej wpływ na kształt kultury, nie tylko religijnej Polaków.

Zespół czynników warunkujących ten fenomen jest złożony, wskażemy, jak się nam wydaje, podstawowe: nie bez znaczenia pozostawał fakt, że z Węgier została sprowadzona w 1382 roku klasztorna wspólnota Zakonu Pawła I Pustelnika, który posiadał swoje klasztory na terenach Europy środkowej i południowej; Obraz Jasnogórski osławiony cudownością, jeszcze przed złożeniem na jasnogórskim wzgórzu, w najdawniejszych przekazach, nie wolnych od pewnych wątków literackich

nazywanych poetycką legendą, dotyczących jego pochodzenia, wiąże Południe z Północą, Wschód z Zachodem, Jerozolimę z Konstantynopolem, Ruś z Akwizgranem, nosi zapis funkcji jednoczącej³; Wizerunek Jasnogórski w swojej kompozycji ikonograficznej ukazuje Maryję jako *Theotokos* - uczestniczącą w tajemnicy Wcielenia i dziele Zbawczym Jezusa Chrystusa, przez co zawiera w sobie uniwersalne przesłanie kierowane do każdego człowieka, ono też będzie przez całe dzieje dominowało i przenikało kult Królowej Polski związany z tym obrazem-ikoną; Obraz od początku niesie odczuwalną obecność Maryi Matki Jezusa, co zapisując niby osobiste doświadczenie egzystencjalne wyraził urodzony w Brzeźnicy niedaleko Częstochowy wspomniany już dziejopisarz J. Długosz: „Klasztor posiada również od strony północnej murowaną kaplicę, w której znajduje się Obraz Przesławnej i Prześwietnej Dziewicy Maryi, Pani - Królowej świata i naszej, wykonany przedziwną i rzadką techniką malarską, posiadający przemiły wygląd z jakiegokolwiek strony by nie spojrzeć (. . .) napętnia ona szacunkiem, jakbyś na żywą patrzył”⁴. Ten osobowy kontakt z żywą Osobą-Bogurodzicą i Matką ludzi - stawał się zapewne przedmiotem dzielenia się przez pielgrzymów wrażeniami z pobytu w sanktuarium, co nie pozostawało bez wpływu na propagowanie kultu jasnogórskiego a także utrwalanie zwyczajów i tradycji pielgrzymowania. Przeżywanie tej osobowej więzi z Maryją potwierdza, jak się wydaje, Jan Paweł II: „Ileż pokoleń przeszło (. . .) patrząc w Twoją macierzyńską twarz. Twarz zatroskaną, miłującą. Poprzez wyraz tej macierzyńskiej twarzy nauczyliśmy się Ewangelii”⁵. Te spotkania mają wymiar ewangelizacyjny.

Żywe były więzi utrzymywane z państwami ościennymi, przez Jagiellonów, którzy przez dynastyczne koneksje rodzinne faktycznie wpływali na jednoczenie się narodów Europy nie tylko środkowej, czego znamiennym wyrazem było małżeństwo króla Aleksandra Jagiellończyka z prawosławną Heleną, córką cara Iwana III. Małżonkowie pielgrzymowali na Jasną Górę w 1504 roku⁶.

Zachowane źródła nie zawierają danych statystycznych pozwalających na porównania. Niemniej jednak znaczącymi pozostają wpisy zachowane w księdze konfraternii. W okresie od 1517 do 1613 roku przyjęto na Jasnej Górze 4426 osób, w tym tylko 814 Polaków. Tak więc na początku kult Matki Bożej Jasnogórskiej miał zdecydowanie międzynarodowy charakter. Najliczniej reprezentowani byli przedstawiciele kilku narodowości i krajów, a zwłaszcza z Węgier, Moraw, Słowacji i Śląska. Dominacja węgierskich pielgrzymów w początkowym okresie (1517-1526) wyraża się liczbą 3335 osób. Większość odnotowanych nazwisk osób to przedstawiciele magnaterii, ówczesnych elit społecznych i politycznych powiązanych z dworami królewskimi⁷. Jakkolwiek zmniejszenie się udziału Węgrów w pątnictwie jasnogórskim zostało spowodowane klęską wojsk Ludwika II w bitwie z wojskami tureckimi pod Mochaczem 29 VII 1526 roku, co pociągnęło za sobą uciążliwą okupację otomańską, to jednak udział pielgrzymów posługujących się językiem węgierskim musiał być znaczny. W 1627 roku paulini wydali w Krakowie w języku węgierskim tłumaczenie dziełka Andrzeja Zymicjusza *Skarbnica kościoła Jasnej Góry Częstochowskiej*. Kraków 1618⁸. Ta otwartość paulinów nie ograniczała się tylko do nacji słowiańskich i Węgrów, najstarszy tekst modlitewny jasnogórski drukowany z ok. 1515 roku

zachował się w języku niemieckim, *Folget dy Hystorie*, wydany zapewne ze względu na stosunkowo duży odsetek mieszczan krakowskich narodowości niemieckiej⁹.

Jakkolwiek *Liber Miraculorum*, księgi wpisów cudów i uzyskiwanych łask za wstawiennictwem Matki Bożej Jasnogórskiej, zawierają fragmentaryczne informacje, to jednak wnoszą znaczne uzupełnienia odnośnie do ruchu pątniczego. Zapiski te z lat 1396 -1642 dostarczają informacji o przekroju społecznym uczestników pielgrzymek¹⁰. Do Sanktuarium przybywa przede wszystkim ludność miejska, mieszczanie i drobna szlachta. Wśród pątników coraz częściej spotkać można przybyszów ze Śląska, Czech, Litwy, Moraw, Prus, Saksonii, Ukrainy, Węgier, a nawet z Anglii i Szwecji. Szymon Starowolski w 1640 roku pisze o przybywaniu pielgrzymek „z najdalszych stron Europy”¹¹. Zasięg geograficzny pątnictwa obejmuje znaczne obszary Europy, zróżnicowanej wyznaniowo. W 1642 roku M. Malski zauważa, że „setkami, tysiącami ze czcią biegną również schizmatycy na spotkanie z Obrazem błogostawionej Dziewicy Matki Boskiej Częstochowskiej”¹².

Intensywność ruchu pątniczego miała zapewne wpływ na przywileje i uprawnienia udzielane sanktuarium jasnogórskiemu przez Stolicę Apostolską, zwłaszcza nadanie odpustów świętom maryjnym, a równocześnie fakt ich nadawania zdaje się potwierdzać znaczne natężenie pątnictwa. Szczególnie ważnym przywilejem nadanym w 1496 roku, a więc jeszcze przed Reformacją, przez papieża Aleksandra VI była możliwość wyznaczania przez prowincjała paulinów dla Jasnej Góry 3-4 spowiedników apostolskich z poszerzoną jurysdykcją, możliwością rozgrzeszania penitentów z niektórych grzechów zastrzeżonych Stolicy Apostolskiej i biskupowi ordynariuszowi¹³. Wytworzyła się z czasem kultura pielgrzymowania na Jasną Górę, przystąpienie do sakramentu pokuty w sanktuarium stało się jednym z integralnych elementów pielgrzymki, co nie mogło pozostać bez wpływu na kulturę moralną.

Momentem prestiżowym, a równocześnie przejawem uznania dla sanktuarium jasnogórskiego pozostawały wizyty-pielgrzymki nuncjuszy apostolskich w Polsce, do których urzędowo nie byli zobowiązani, a także wysłanników papieskich. Antonio Possevino, wysłannik papieża Grzegorza XIII do króla polskiego w 1582 roku, urzeczony liczbą pielgrzymów nazwał Jasną Górę „polskim Loreto”¹⁴.

Na znaczącą rolę Jasnej Góry, ośrodka pielgrzymkowego, w odnowie Kościoła w Polsce po linii Soboru Trydenckiego wskazują wizytacje przeprowadzone w sanktuarium jasnogórskim z ramienia Stolicy Apostolskiej w 1577 roku przez Bp. Stanisława Karnkowskiego z Włocławka; w 1580 roku przez ks. Stanisława Reszkę, w 1593 roku przez kard. Jerzego Radziwiłła. Zawarte w protokołach wizytacji zarządzenia, mające służyć zdynamizowaniu duszpasterstwa pielgrzymkowego w sanktuarium i należytemu kształtowaniu maryjnego kultu, odwołują się do wielkiego napływu wiernych, także innych wyznań¹⁵.

W XVII wieku średnia roczna wynosiła ponad 100 tys. pielgrzymów. Na największe uroczystości odpustowe gromadziło się nawet 30-60 tys. osób, a zwłaszcza na odpust Narodzenia NMP. W 1629 roku do komunii św. przystąpiło 200 tys. pielgrzymów. Wówczas to utrwalił się zwyczaj pielgrzymowania z miast, m. in. Kalisza, Łowicza, Pabianic, Krakowa. W 1618 roku przybyła pielgrzymka z Żywca z udziałem 1800 pielgrzymów, w tym 6 duszpasterzy. Od 1627 roku przybywa

pielgrzymka z Gliwic. Natomiast na Jubileusz 300-lecia Jasnej Góry w 1682 roku zgromadziło się 140 tys. pielgrzymów¹⁶.

W Uroczystościach Koronacji Obrazu Matki Bożej diademami papieskimi (1717 r.) uczestniczyło około 200 tys. pątników¹⁷.

Masowy ruch pątniczy wysokie natężenie zawdzięczał również utrwalającym się tradycjom. Andrzej Gołdonowski odnotował, że pielgrzymowanie do sanktuarium jasnogórskiego na początku XVII wieku stało się w przekonaniu wiernych obowiązkiem religijnym zrównanym z Komunią św. wielkanocną. Do wypełnienia tej praktyki corocznie pozostawali zobowiązani katolicy mieszkający w odległości 40-50 mil od Jasnej Góry. Ten zwyczaj utrwał się znacznie wcześniej, bowiem już w 1560 roku kalwiński postylograf M. Krowicki, odnoszący się z wyraźną dezaprobatą do kultu Matki Bożej Jasnogórskiej, pisał: „z kilkadziesiąt mil każdego roku biegacie, głowy, ręce, nogi, dzieci srebrne i woskowe (wota), które przed nim stawiacie, paciorki i facylety (chustki) oń ocieracie”¹⁸. Natomiast mieszkający dalej od Częstochowy byli zobowiązani do odbycia przynajmniej raz w życiu pielgrzymki na Jasną Górę¹⁹. Ważna rola w utrwaleniu tej tradycji na przestrzeni wieków przypadła bractwom i korporacjom, zwłaszcza w miastach. Ten zwyczaj bywał podtrzymywany jeszcze w XIX wieku przynajmniej, w Krakowie²⁰.

Wspomniany wyżej A. Gołdonowski informuje o znaczącej społecznie praktyce religijnej grup pątniczych, które na widok sanktuarium jasnogórskiego pozdrowiały Matkę Bożą i przygotowywały się przez pojednanie i wzajemne przebaczenie do uroczystego wkroczenia. Obrzęd ten traktowano tak odpowiedzialnie, że „*żadna kompania nie wejdzie na Jasną Górę, nim wszyscy uczestnicy nie pojedną się ze sobą*”. Ten wspólnotowo-twórczy akt posiadał szczególne znaczenie w czasach zaborów, kiedy to władze carskie starały się antagonizować społeczeństwo, a zwłaszcza społeczności lokalne, wiejskie. Zresztą na antagonizowaniu i podsycaniu wzajemnej nieufności w społeczeństwie, na walce klas starał się bazować totalitaryzm komunistyczny. Praktykę pojednania kultywują piesze pielgrzymki, m. in. warszawska posiada swoją górkę przeprośną a krakowska górę pojednania.

W siedemnastowiecznej Polsce, mimo funkcjonowania około 400 lokalnych ośrodków maryjnych, Sanktuarium jasnogórskie pełniło rolę nadrzędną, o czym świadczy stale zwiększająca się liczba pątników. Na Jasną Górę, w związku z ważnymi wydarzeniami religijnymi i narodowymi, przybywają dostojnicy państwowi i hierarchia kościelna.

Pielgrzymowali na Jasną Górę królowie polscy z dynastii Jagiellonów, Wazów, jak również elekcyjni, z wyjątkiem ostatniego króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Niektórzy z nich przybywali kilkakrotnie. Motywy królewskich pielgrzymek, podobnie jak składane przez monarchów wota, bywały zarówno bardzo osobiste, jak i świadczące o traktowaniu przez nich Jasnej Góry jako miejsca, gdzie przed Cudowny Obraz przynosili swoje troski lub dziękczynienia za zwycięstwa odnoszone, jak wierzyli, dzięki szczególnemu wstawiennictwu Maryi Królowej, czuwającej nad Rzeczpospolitą²¹. W kaplicy jasnogórskiej 27 II 1670 roku Michał Korybut Wiśniowiecki poślubił Eleonorę Austriacką. Udział w pątnictwie jasnogórskim przedstawiciele wszystkich warstw społeczeństwa, utrwalone tradycje pielgrzymowania

w szerokich kręgach leżały u podstaw nieskuteczności walki zaborców z tym przyzwyczajaniem, jak określił to Jan Paweł II w czasie I Pielgrzymki na Jasnej Górze.

2. Pielgrzymowanie ograniczane politycznymi racjami - okres zaborów

Pod koniec XVIII wieku w ruchu pielgrzymkowym nastąpił regres. Wiązało się to z ogólną sytuacją polityczną i społeczną wynikającą z rozbiorów Polski (od 1772 r.) dokonanych przez Austrię, Prusy i Rosję²². Władze zaborcze, tolerując w zasadzie pielgrzymki jasnogórskie, widziały w nich jednak zagrożenie dla swej polityki i dążyły do ich zahamowania²³. W okresach liberalizacji polityki antypolskiej natężenie ruchu pątniczego wzrastało. Setna rocznica koronacji obrazu w 1817 r. zgromadziła prawie 150 tys. pielgrzymów ze wszystkich zaborów, a także przedstawiciele innych narodów słowiańskich. Było to największe zgromadzenie pielgrzymów na Jasnej Górze w 1. poł. XIX wieku²⁴.

Niemalą też rolę w latach sześćdziesiątych odgrywało wyraźnie spektakularne włączenie się Jasnej Góry w ożywienie patriotyczne, zespolone z ożywieniem religijnym i moralnym. W 1859 r. na wałach jasnogórskich dokonano odsłonięcia pomnika o. Augustyna Kordeckiego, bohatera narodowego w zwycięskich zmaganiach ze Szwedami. Teren wokół tego pomnika stał się miejscem manifestacji patriotycznych pielgrzymów.

Trzykrotny wzrost natężenia ruchu pątniczego nastąpił w okresie tzw. rewolucji moralnej w latach 1861-1862²⁵. Powstanie styczniowe zahamowało ruch pielgrzymkowy. W 1863 r. odnotowano tylko 42 pielgrzymki. Mimo wzmożonych represji po powstaniu styczniowym i większej kontroli nad migracją ludności w Królestwie Polskim, jasnogórski ruch pątniczy stawał się zjawiskiem o masowym charakterze.

W pięćdziesięciolecie przed wybuchem I wojny światowej statystyki odnotowują prawie 25,5 tys. pielgrzymek z udziałem blisko ośmiu i pół miliona osób przybyłych na Jasną Górę z prawie 2300 miejscowości²⁶. Na przestrzeni tego półwiecza (1864-1914) liczba pielgrzymów zwiększyła się prawie czterokrotnie. Są to dane zaniżone, ponieważ średnio rocznie około 25% grup nie odnotowywano w rejestrach klasztornych.

W latach 1885-1914 przybywało rocznie około 700-1000 pielgrzymek z udziałem 300-400 tys. pątników. Największa uroczystość odpustowa, Narodzenia NMP, obchodzona 8 września gromadziła, ok. 100-130 tys. pielgrzymów. Rozwój liczbowy nie był uwarunkowany jedynie rozwojem demograficznym, obserwowanym na ziemiach polskich od połowy XIX w. do 1910 roku. Wówczas liczba ludności polskiej w Królestwie powiększyła się o 173%, w Galicji o 85%, a w Księstwie Poznańskim o 61%²⁷.

Szczytowe natężenie pielgrzymowania na Jasną Górę w pierwszych latach XX w. rozpoczęło się po wydaniu ukazu tolerancyjnego w 1905 roku. W uroczystości poświęcenia jasnogórskiej wieży 15 VIII 1906 r. uczestniczyło około 500 tys. pielgrzymów. Ruch pątniczy w tym czasie stanowił zjawisko znaczące w skali społecznej

Zachariasz S. Jabłoński OSPPE

Pomnik O. A. Kordeckiego w Częstochowie

Reprodukcja pocztówki z 1860 r. przechowywanej w Zbiorach Graficznych Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. I. 10114, t. 171

w Królestwie Polskim. W 1910 r. w pielgrzymkach jasnogórskich uczestniczyło 7,5% ogółu ludności polskiej tego terenu. Na tę skalę natężenia znaczny wpływ miała uroczystość koronacji (22 maja) cudownego obrazu diademami Piusa X²⁸. Na przełomie XIX i XX wieku, gdy porównamy Jasną Górę z innymi sanktuariami maryjnymi w Europie, mogącymi bez przeszkód rozwijać swoją działalność, pod względem natężenia liczby pielgrzymów wysuwa się ona na pierwsze miejsce. Na terenie Niemiec w największych sanktuariach odnotowano: w Altötting w 1898 r. - 253 tys. pielgrzymów, Kevelaer w 1913 r. - 417 tys.; w Austrii: Mariazell - 132 tys., w Maria Taferl w 1860 r. - 200 tys., w początkach XX w. w Einsiedeln około 200 tysięcy. Na początku XX w. liczba pielgrzymów w Lourdes sięgała 200 tys. rocznie²⁹.

Ruch pątniczy uległ w XIX w. znacznym przemianom także w zakresie form organizacyjnych. Zasadniczo opierał się na podstawowych strukturach kościelnych, czyli parafiach. Pielgrzymki parafialne stanowiły aż 66% wszystkich grup przybywających do sanktuarium w ostatnim 50-leciu porozbiorowym³⁰. Ze względu na utrudniony udział duchowieństwa w pątnictwie tylko około 20% pielgrzymek było prowadzonych przez duchowieństwo, funkcje przewodników przejęli świeccy.

W latach 1901-1914 odnotowano 1079 nazwisk świeckich przewodników pielgrzymek z terenu Królestwa i 117 z zaborów austriackiego i pruskiego oraz Śląska. Niektórzy z nich wielokrotnie prowadzili pielgrzymki (np. Stanisław Dąbrowski z Warszawy - 40 razy, przewodnik - kościelny z Huty Królewskiej (Śląsk) - 28 razy)³¹. Zaangażowaniu świeckich ruch pątniczy zawdzięczał ocalenie i rozwój.

Częstochowa w 1846 roku uzyskała połączenie kolejowe, mimo tego zasadniczo w XIX w. dominowały pielgrzymki piesze, ale pielgrzymki z terenów bardziej odległych korzystały z komunikacji kolejowej. Proporcje liczbowe tych rodzajów pielgrzymek przybliżają liczby - spośród 400 tys. uczestników Jubileuszu 500-lecia Jasnej Góry (1882 r.) 50 tys. pielgrzymów korzystało z komunikacji kolejowej. Upowszechniał się zwyczaj wracania z Częstochowy koleją. W 1901 r. 50 % pątników w ten sposób kończyło swoją pielgrzymkę³². Komunikacja kolejowa pozwalała na udział w pielgrzymowaniu mieszkańcom ośrodków przemysłowych zatrudnionym w produkcji ciągłej. Przed I wojną światową pojawiły się pielgrzymki rowerowe i samochodowe.

W pięćdziesięcioleciu 1864-1914 ponad połowa pielgrzymów (52,8%) rekrutowała się z miast. Znaczny wzrost udziału robotników przemysłowych w ruchu pątniczym miał miejsce na przełomie XIX i XX wieku³³.

Wśród czynników decydujących o masowym udziale mieszkańców miast, a zwłaszcza robotników, nie można pominąć roli honorackich zgromadzeń zakonnych bezhabitowych konspiracyjnie apostołujących w środowiskach przemysłowych osiedli i miast.

Pielgrzymki jasnogórskie stanowiły okazję do pogłębiania religijnej formacji uczestników, zwłaszcza z dużych miast, gdzie duchowieństwo nie mogło w pełni zaspokoić potrzeb duszpasterskich w olbrzymich parafiach. Równocześnie spełniały one niezastąpioną rolę w budzeniu i kształtowaniu świadomości narodowej wśród robotników i najniżej sytuowanych mieszkańców miast, najczęściej analfabetów, poddawanych presji rusyfikacji czy też germanizacji.

Zachariasz S. Jabłoński OSPPE

Widok klasztoru na Jasnej Górze
Reprodukcja pocztówki z pol. XIX w. przechowywanej w Zbiorach Graficznych Biblioteki Jagiellońskiej, sygn. I.
10034, t. 171

W szeregach pielgrzymów z ośrodków miejskich byli również przedstawiciele inteligencji chociaż ich odsetek nie był zbyt wysoki. Wśród inteligencji, wybijającą się grupę zawodową stanowili nauczyciele ze szkół prywatnych i publicznych, również różnych rodzajów i stopni. Coraz częściej przybywali oni z młodzieżą. Były to lata zmagania o polską szkołę. Szkolne i młodzieżowe pielgrzymki stanowiły w pewnej mierze demonstracyjne opowiedzenie się za polskim charakterem szkolnictwa. Najwięcej nauczycieli z grupami uczniów przybyło na Jasną Górę w 1909 r. z okazji Wystawy Przemysłowo-Rolniczej w Częstochowie.

Swoją obecność w ruchu pątniczym zaznaczyli też twórcy kultury narodowej. Ich znaczenie wiąże się z obecnością tematyki jasnogórskiej w rozwijanej przez nich dziedzinie twórczości i wkładem w kształt kultury narodowej.

Rola ludzi pióra w propagowaniu kultu jasnogórskiego przekraczała ramy czasowe współczesnego im pokolenia; wśród nich przede wszystkim należy wymienić laureatów literackiej nagrody Nobla: Henryka Sienkiewicza (1903 r.) i Władysława S. Reymonta (co najmniej trzykrotnie), Wiktor Gomulicki (1903 r.), Eliza Orzeszkowa (1881 r.), Jan Weyssenhoff (1890 r.), Jan Baliński (1902 r.), Maria Konopnicka (1902 i 1907 r.). Szczególną grupę stanowili dziennikarze. Pod koniec XIX w., po powstaniu styczniowym, mimo działania zaborczej cenzury, byli oni rzecznikami polskiej opinii publicznej. Odnotujmy tu fakt, że 22 tygodniki ukazujące się w tym okresie w Królestwie Polskim niejednokrotnie podejmowały tematykę związaną z sanktuarium jasnogórskim³⁴.

Uczestnictwo środowisk miejskich, obejmujących szeroki zakres grup społeczno-zawodowych w pielgrzymkach jasnogórskich, wpłynęło niewątpliwie na znacznie mniejszy stopień zlaicyzowania środowisk robotniczych i znacznie mniejszy zasięg indyferentyzmu wśród inteligencji, niż to miało miejsce w krajach Europy Zachodniej³⁵.

Mimo odmiennej sytuacji politycznej i gospodarczo-społecznej chłopów w poszczególnych zaborach, wspólną cechą dokonujących się przemian w obrębie tej warstwy było pogłębiające się rozwarstwienie i niski poziom kultury związany z wysokim stopniem analfabetyzmu wkalkulowanego przez zaborców w politykę okupacyjną, zwłaszcza przez władze carskie. Każda pielgrzymka, choćby nieliczna, była znacznym wydarzeniem w życiu parafii. Przekazywane po pielgrzymce informacje i przeżycia pątników wykraczały poza krąg rodzinny i sąsiedzki, a treści jasnogórskie upowszechniały się drogą więzi międzyludzkich. Masowe uroczystości gromadzące wiele tysięcy uczestników dawały pielgrzymom ponadto poczucie narodowej solidarności, przeżycie wspólnoty zjednoczonej językiem i tradycją, przede wszystkim stanowiły okazję wspólnej modlitwy do Patronki i Królowej Narodu. W ramach przeżycia religijnego na Jasnej Górze dokonywało się pogłębianie świadomości narodowej chłopów i idei niepodległościowych³⁶. Ważność procesu konsolidacji narodu, dokonującej się na Jasnej Górze, podkreślił Henryk Sienkiewicz, wpisując w 1903 r. do jasnogórskiej księgi: „*W Częstochowie na Jasnej Górze bije nieśmiertelne serce polskiego ludu*”³⁷. Biło ono poczuciem krzywdy narodowej i, coraz częściej, także i społecznej.

Zasięg geograficzny jasnogórskiego ruchu pątniczego w XIX wieku w znacznym stopniu wykreślali Polacy osiadli na kontynentach obu Ameryk, w krajach zachodniej

„Pod murami przeciąga właśnie procesja z muzyką”.

Fragment ryciny z ok. 1830 r. przechowywanej w Zbiorach Graficznych Biblioteki Jagiellońskiej,
sygn. I. 6726, t. 117 I

Europy lub zesłani przez władze carskie na Daleki Wschód syberyjski. Najliczniej reprezentowani byli Słowianie: Chorwaci, Czesi, Morawianie, Słowacy, Słoweńcy. Wzrasta też liczba pielgrzymujących na Jasną Górę Rosjan, najczęściej przedstawiciele prawosławia.

Znamienną i potwierdzającą utrwaloną tradycję pielgrzymowania Słowian pozostaje wypowiedź A. Mickiewicza, dążącego do zjednoczenia Słowian, który w ramach wykładów o literaturze słowiańskiej w Paryżu (1842 r.) mówił o Jasnej Górze: „*Miejsce to sławne znane wszystkim Słowianom jako cel pielgrzymek dla Słowian, jakby Loretańska Casa Santa*”³⁸.

Przekonanie o integrującej roli sanktuarium jasnogórskiego dla Słowian podzielali zaborcy, a zwłaszcza władze carskie i stąd traktowano kult Matki Bożej Jasnogórskiej instrumentalnie, w kategoriach politycznych. Z polecenia cara Aleksandra I wprowadzono w 1813 do rosyjskiego prawosławia kult Ikony Jasnogórskiej. Car Aleksander I odwiedził sanktuarium jasnogórskie w 1820 i 1822 roku. Podobnie uczynił to car Mikołaj I w latach 1842 i 1852 r. Te wizyty, nie pozbawione momentów religijnych, zdominowane były raczej przez wyrachowanie polityczne, bowiem zwłaszcza Mikołaj I wzmagał walkę z polskością na wschodnich rubieżach dawnej Rzeczypospolitej, gdzie także podjęto prześladowania wiernych obrządku greckokatolickiego, tzw. unitów. Kolejni namiestnicy carscy w Warszawie odwiedzali Jasną Górę, jak również urzędnicy różnych stopni administracji i nauczyciele, a także generalicja.

Za symptomatyczne w tym względzie należy uznać przybycie propagandowe na Jasną Górę w 1867 roku kilkudziesięciu przedstawicieli 10 narodów słowiańskich udających się na Zjazd Słowiański w Moskwie, który bojkutowali Polacy i inne nacje słowiańskie przeciwstawiające się filorosyjskim tendencjom aprobującym zniewalającą dominację Rosji. Żandarmeria carska ochraniała delegatów na Zjazd, żeby nie mogli kontaktować się z polskimi pielgrzymami³⁹.

Zwiększała się liczba Rosjan-prawosławnych pielgrzymów, którzy nie natrafiali na żadne trudności. Wydawane przez upolitycznione prawosławie popularne opracowania zachęcały Rosjan do pielgrzymowania na Jasną Górę, a także do nabywania kopii Ikony jasnogórskiej. Liczba pielgrzymujących Rosjan musiała być znaczna, bowiem władze carskie podjęły na przełomie XIX i XX wieku próbę zorganizowania w sanktuarium jasnogórskim ośrodka kultu prawosławnego, chociaż w Częstochowie była cerkiew Św. Cyryla i Św. Metodego przebudowana z kościoła Św. Jakuba. Na początku XX wieku nawiedzali również Jasną Górę przedstawiciele hierarchii prawosławnej: Abp Nikanor (1906 r.) i Abp Mikołaj (1908 r.). Skala natężenia jasnogórskiego ruchu pątniczego z udziałem Rosjan i innych narodów słowiańskich stanowiła wyzwanie dla intelektualisty S. V. Sołoviova, który w swojej wizji historiograficznej zapowiadał, że zjednoczenie Słowian dokona się na gruncie kultu maryjnego związanego z Jasną Górą, a nawet przewidywał, że dalszy rozwój tego kultu może doprowadzić również do zjednoczenia Żydów z kościołem⁴⁰.

Jasnogórski ruch pątniczy w XIX i na początku XX wieku obejmował głównie pielgrzymów wyznania rzymskokatolickiego, chociaż nie wyłącznie; obok wspomnianych wyznawców prawosławia sporadycznie przybywali protestanci, niektórzy z nich zawierali małżeństwa mieszane. To zróżnicowanie pielgrzymów wskazuje na wielowyznaniowy zasięg kultu Matki Bożej Jasnogórskiej, co zapewne było powodowane przewagą treści ogólnochrześcijańskich nad bardziej charakterystycznymi związanymi z tytułem Królowej Polski. Można przypuszczać, że gdyby nie antagonizmy narodowe spowodowane zaborami i antypolską polityką zaborców, Jasna Góra mogłaby już wówczas spełniać znaczącą rolę ekumeniczną.

3. Dwudziestolecie między wojnami światowymi

Z odzyskaniem przez Polskę niepodległości w 1918 roku ustąpiły przeszkody natury politycznej odnośnie do migracji pątniczej. Zmienił się styl pielgrzymowania. Coraz częściej korzystano z komunikacji kolejowej, można było organizować pielgrzynki pociągami specjalnymi z odpowiednimi zniżkami, w zależności od wielkości grupy pątniczej, a dopiero w późnych latach trzydziestych pielgrzymowano również autobusami⁴¹. Pieszne pielgrzymki stanowiły około 25 % wszystkich przybywających grup.

W obliczu wewnętrznych trudności właściwych młodemu państwu i ciągle zagrożonej egzystencji ze strony państw ościennych Kościół pragnie służyć narodowi w zdobywaniu tożsamości, tężyzny duchowej. I stąd Episkopat Polski, przekonany o znaczeniu społecznym zakorzenionej tradycji jasnogórskiego kultu maryjnego, stara się skupić całe społeczeństwo - wszystkie jego warstwy i grupy zawodowe - wokół Jasnej Góry, sanktuarium Królowej Polski. Temu celowi mają służyć pielgrzymki, potrzeba jednoczenia społeczeństwa skażonego separatyzmem spowodowanym rozbiorami i umocnienia duchowego do trudnych zadań budowania wolnego państwa i ładu społecznego.

W ogólnopolskiej pielgrzymce pierwsze przybyły kobiety (ok. 50 tys.) 3 maja 1926 roku z modlitwą wdzięczności za odzyskaną przez Polskę niepodległość; błagając

o dalsze królowanie Maryi nad Narodem, złożyły symboliczne wota: berło królewskie i jabłko.

W latach trzydziestych zaczynają nadawać styl pielgrzymkowaniu Sodalicje Mariańskie, stowarzyszenia, organizacje katolickie i związki zawodowe. Od nich często wychodziła inicjatywa zorganizowania pielgrzymki, żeby ułatwić głębsze przeżycia religijne członkom określonych grup społecznych i zawodowych.

Przełomowym wydarzeniem w tym względzie stały się obchody jubileuszu 550-lecia sprowadzenia obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej, przewidziane w okresie od 15 sierpnia 1932 r. do 15 sierpnia 1933 r. Skierowane przez generała Zakonu Paulinów o. Piusa Przeździeckiego zaproszenie do różnych organizacji i grup społecznych zostało przyjęte z aprobatą. *„Gorącość naszego hołdu niech spotęguje się przez fakt, że w 1917 roku z powodu wojny nie mogliśmy uczcić przypadającego wówczas Jubileuszu Koronacji Cudownego Obrazu (...) obchód jego powinien być tym uroczystszy (...), gdy ciężki kryzys ekonomiczny nas przygniata. Z Zachodu od wrogiego sąsiada grozi niebezpieczeństwo wojny, ze Wschodu zaś, z Antychrystowej Bolszewii, płynie potężna fala zasad przewrotnych i usiłowań zbrodniczych, usiłując pogrążyć kraj cały w odmęt bezbożnej anarchii, Ojczyźnie grożą klęski z powodu upadku wiary i cnoty w narodzie, odnowmy więc je (...).”⁴²*

Biskup częstochowski Teodor Kubina, szermierz sprawiedliwości społecznej, w kazaniu podczas rozpoczęcia obchodów jubileuszowych 14 sierpnia 1932 roku wołał: *„Nie dajmy się złamać przez trudności dzisiejszych czasów, ale przeciwnie - wyteżmy wszystkie siły, by pokazać i spełnić wielkie zadania, jakie Bóg nam powierzył właśnie w tych ciężkich czasach. Budujmy nową Polskę, budujmy nowy ludzki świat, nowy porządek społeczny! Budujmy go z niezachwianą wiarą!”⁴³*. Potęgowały się na Jasnej Górze wezwania do uporządkowania życia społecznego w duchu encyklik papieskich i do podjęcia reform. Podczas uroczystości jubileuszowych 15 sierpnia 1932 roku z udziałem prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego, przedstawicieli rządu i Episkopatu Polski na czele z Prymasem Polski, kard. Augustem Hlondem, wobec 400 tysięcy pielgrzymów modlących się przed wyniesionym na wały jasnogórskie Cudownym Obrazem, apelował o. Jan Rostworowski, T. J. : *„Dzisiaj nam bardziej niż kiedykolwiek miłości i zjednoczenia potrzeba, bo idą dla nas ciężkie czasy, wiele musimy przebudować w ustroju społecznym, wiele zapomnieć i wyrozumieć”⁴⁴*.

Cały rok jubileuszowy 1932-1933 przybywały pielgrzymki parafialne, stanowe i zawodowe. Liczbę uczestników oceniono na ponad milion.

Pielgrzymki rozkładano wówczas na letnie niedziele, odpusty maryjne bowiem nadal gromadziły najwięcej pielgrzymów. Centralną uroczystością roku stawał się odpust 26 sierpnia - uroczystość Matki Bożej Jasnogórskiej (np. w 1934 roku uczestniczyło około 200 tysięcy osób, przybyło 30 dodatkowych pociągów).

Dla pełni tego obrazu należy tutaj wspomnieć o pielgrzymkach z okazji Kongresu Eucharystycznego w Częstochowie (6-9 września 1928 r. - ok. 500 tysięcy); 550-lecia Jasnej Góry (1932 r. , 26 sierpnia - ok. 250 tysięcy, 8 września - ok. 150 tysięcy); Synodu Prowincjalnego (26 sierpnia 1936 r. , z udziałem kardynałów: Legata Papieskiego F. Marmaggięgo, A. Hlonda, A. Kakowskiego, 56 biskupów, ok. 250

Częstochowa - Przybycie kompanji
(pocztówka Archiwum OO. Paulinów na Jasnej Górze)

tysięcy wiernych), Kongresu Tercjarstwa (8-10 lipca 1939 r. - ok. 120 tysięcy). Duchowieństwo pielgrzymowało w liczbie ok. 2500 rocznie.

Globalnie ruch pielgrzymkowy w okresie międzywojennym wyraża się liczbami: w 19 340 pielgrzymkach uczestniczyło 4 803 062 pielgrzymów, reprezentowanych było przynajmniej 2 140 parafii, co stanowiło ponad 38,7% wszystkich parafii obrządku łacińskiego istniejących w 1939 roku na terenach Rzeczypospolitej. Ten wysoki odsetek potwierdza aktywność podstawowych wspólnot kościelnych, parafii, w organizacji ruchu pątniczego. Jednak zaangażowanie stowarzyszeń i organizacji w ruchu pielgrzymkowym było znaczne i wykazywało tendencje wzrastające. W dwudziestoleciu w pielgrzymkach stanowo-zawodowych odnotowano 1 140 174 pielgrzymów (ponad 23,7% ogółu pątników), w 6 340 grupach (32,8% wszystkich grup). Liczba pielgrzymów przybyłych z zagranicy w latach 1919-1939 wynosi 140 582 (ok. 3%) w grupach 804 (ponad 4,2%). Wśród nich większość stanowili Ślązacy i przedstawiciele Polonii z wielu krajów świata.

Szczytowe natężenie pątnictwo jasnogórskie osiągnęło w ostatnich trzech latach przed wybuchem II wojny światowej. W 1938 roku Jasną Górę nawiedziło około miliona pielgrzymów. Na tym samym mniej więcej poziomie kształtowało się natężenie ruchu pątniczego w Lourdes (około 1-1,2 mln rocznie)⁴⁵. Powyższa liczba wskazuje, że blisko 5% ogółu katolików obrządku łacińskiego uczestniczyło w jasnogórskim ruchu pątniczym, tak więc należy zauważyć obniżenie aktywności pielgrzymkowej

Polaków, w porównaniu z ostatnimi laty przed I wojną światową. Sytuacja ta była przede wszystkim wynikiem spadku stopy życiowej znacznej części społeczeństwa wywołanego skutkami wojny oraz kryzysami ekonomicznymi.

Serię ogólnopolskich pielgrzymek stanowo-zawodowych rozpoczęła młodzież akademicka ogólnopolską pielgrzymką 22 maja 1936 roku z udziałem prawie 20 tys. studentów i 100 tys. innych pielgrzymów. Młodzież studiująca naznaczyła tę pielgrzymkę obraniem Maryi Jasnogórskiej Królowej Polski za swoją Patronkę i ślubowaniami, zobowiązując się do budowania Polski na zasadach ewangelii. W ten sposób miał wzmacniać się proces przekształcania maryjności jasnogórskiej, miała ona być nośnikiem kształtowania aktywnych uczestników życia społecznego i politycznego, opartego na wartościach chrześcijańskich⁴⁶.

W 1937 roku odbyła się ogólnopolska pielgrzymka nauczycieli z udziałem około 20 tys. pedagogów, co stanowiło 28,6% nauczycieli katolików (około 70 tys.), należących do trzech związków zawodowych, także do ZNP, którego członków starano się wykorzystywać jako narzędzia laicyzacji społeczeństwa. W większości byli to nauczyciele pracujący w szkołach podstawowych. Taki skład pielgrzymów uważano za bardzo korzystny, bowiem nauczyciele na szczeblu tego typu szkół stykają się z najszerszymi masami społeczeństwa, co dla formacji religijno-patriotycznej nie pozostawało bez znaczenia⁴⁷.

Zebrani nauczyciele wypowiedzieli znamienne słowa roty ślubowań:

„Przenajświętsza Boga Rodzicielko, Bogiem sławiona Maryjo. My nauczyciele Polacy, Narodu Polskiego członkowie, Kościoła świętego prawowierne syny, Twojemu szczególnemu orędownictwu i opiece oddajemy siebie samych i rodziny nasze i pieczy naszej powierzoną dziatwę. (...) Odrodzicielko ducha Narodu! Przyrzekamy i postanawiamy, że w walce o duszę i dobro dziecka nie ustąpimy, i katolicy rodzice znajdą nas zawsze w jednym ze sobą szeregu. Słowem i przykładem naszego życia dziatwę tę będziemy chronili i wszelkie złe wpływy od niej odsuwali.

Zabiegać nie poprzestaniemy, aby z młodzieży naszej wyrastał uczciwy człowiek, sumienny pracownik, gorliwy katolik, dobry Polak, dzielny obywatel naszego Państwa”⁴⁸.

Za istotne momenty zawarte w Rocie ślubowań nauczycieli obok obowiązku obrony religii katolickiej i Kościoła uważano obowiązek podniesienia poziomu etyki zawodowej oraz obowiązek wychowania i nauczania w duchu zasad katolickich.

Nauczyciele kontynuowali tradycję przewodzenia pielgrzymko-wycieczkom, tworzoną wbrew władzom carskim przed pierwszą wojną światową. Sondażowo zauważmy, że w 1933 roku z odnotowanych 559 grup szkolnych 388 prowadzili nauczyciele, co stanowi prawie 70% wszystkich przewodników.

W sanktuarium od 1928 roku odnotowano 2850 grup młodzieżowych z udziałem prawie 390 tys. osób. Z 560 gimnazjów państwowych i prywatnych, co stanowi ponad 60% istniejących wówczas tego typu szkół w Polsce, przybyło 1655 grup młodzieży.

W latach 1918-1939 ze szkół zawodowych pielgrzymowało 547 grup z udziałem 25 573 uczniów.

Niezależnie od tych szkolnych pielgrzymek po kilkuset przedstawicieli uczniów brało udział na Jasnej Górze w latach: 1924, 1930, 1934 i 1936 w Kongresach delegatów Sodalitacji Mariańskich uczniów szkół średnich.

Największa pielgrzymka ogólnopolska młodzieży miała miejsce 24 IX 1938 r. z udziałem około 100 tys. członków Katolickiego Związku Młodzieży Męskiej, co stanowiło prawie 80% należących do tej organizacji będącej, jedną z czterech kolumn Akcji Katolickiej.

Ze szkół podstawowych odnotowano 2500 grup z udziałem 95 739 uczniów. Udział młodzieży szkolnej w pielgrzymkach do sanktuarium narodowego miał znaczenie nie tylko religijne, stanowił okazję do kształtowania postaw patriotycznych.

W Ogólnopolskiej Pielgrzymce Katolickiego Związku Kobiet w 1936 r. brało udział 60 tys. osób.

Ogólnopolska pielgrzymka Katolickiego Stowarzyszenia Mężów Katolickich w 1937 roku liczyła ok. 80 tys. uczestników.

W ogólnopolskich pielgrzymkach uczestniczyły często delegacje reprezentujące inne narody. Najczęściej były reprezentowane organizacje katolickie z Czechosłowacji, Węgier, Francji. Obcokrajowcy nawiedzali również Jasną Górę przy okazji międzynarodowych kongresów i konferencji organizowanych na terenie Polski⁴⁹.

Liczebny obraz integracyjnej roli Jasnej Góry w dwudziestolecium międzywojennym, w okresie zdecydowanej przewagi religijności masowej, gdy elity katolickie zaczęły przeobrażać się w środowiska żywej wiary, należy dopełnić uwypukleniem charakterystycznej cechy maryjności, która wyrażała się ślubowaniami licznych grup społecznych. Tak więc między innymi, dzięki integrującej roli ślubowań w obliczu Królowej Polski, dokonywała się konsolidacja wierzących do życia chrześcijańskiego, które miało przenikać życie społeczne Narodu.

Należy odnotować fakt postawy sceptycznej w niektórych kręgach publicystów wobec tych pielgrzymek stanowo-zawodowych, ujawniające się przy ich okazji marginesowe momenty stanowiły okazję do ich negowania, ewentualnie interpretowania w kategoriach politycznych, żeby pomniejszyć ich znaczenie. Znamiennym pod tym względem pozostaje stanowisko W. Lewandowicza, który w 1936 r. był współautorem protestu przeciwko pielgrzymce młodzieży akademickiej, natomiast w 1938 r. zmienił zdanie, jak można sądzić, pod wpływem dostrzeganych efektów⁵⁰. W ostatnich latach przed wybuchem kolejnej wojny światowej dokonywała się mobilizacja do obrony zagrożonego istnienia suwerennego państwa.

4. Współczesność znaczonej totalitaryzmem i pontyfikatem Jana Pawła II

W okresie drugiej wojny światowej organizowanie pielgrzymek było zabronione, pątnicy przybywali na Jasną Górę tylko indywidualnie i w niewielkich grupach, konspiracyjnie kontynuowano corocznie Pielgrzymkę młodzieży akademickiej (Karol Wojtyła uczestniczył - 1942 i 1943). Nowa sytuacja społeczno-polityczna w krajach Europy środkowej i wschodniej po zakończeniu wojny, w wyniku objęcia władzy przez komunistów, nie pozostała bez wpływu na ruch pątniczy, który naznaczony był

wojennymi przeżyciami uczestników. Wiele osób nie tylko z Polski odbywało pielgrzymki w duchu wdzięczności za ocalenie, wypełniając złożone w czasie wojennego zagrożenia śluby. Ogólnonarodowa pielgrzymka z udziałem kardynała Augusta Hlonda i Episkopatu Polski miała miejsce 8 IX 1946 roku z okazji poświęcenia Polski Niepokalanemu Sercu Maryi. Uczestniczyli w niej przedstawiciele (500 tys.) wspólnot parafialnych.

W 1951 roku zmienia się styl pielgrzymowania pod wpływem presji administracji państwowej, która zmierzała do likwidacji katolicyzmu w Polsce. Zanika widowiskowa oprawa pielgrzymek, towarzyszący im folklor. Uroczyste pielgrzymowanie grupowe zastąpione zostaje przez prywatne i indywidualne. Rozwiązanie organizacji kościelnych, m.in. bractw kościelnych, eliminuje udział świeckich jako organizatorów i przewodników pielgrzymek. Z konieczności odpowiedzialnymi za pielgrzymki zostają duchowni. Z wyjątkiem Pieszej Pielgrzymki z Warszawy ustają pielgrzymki piesze na Jasną Górę. Warszawska Pielgrzymka Piesza zaczęła się przekształcać w pielgrzymkę ogólnopolską, a później stawała się międzynarodową. W atmosferze społecznego niezadowolenia po krwawej masakrze robotników w Poznaniu (czerwiec 1956 r.) na Uroczystość Matki Bożej Jasnogórskiej 25 VIII 1956 roku, naznaczoną złożeniem Ślubów Jasnogórskich według tekstu przygotowanego przez kard. Stefana Wyszyńskiego w więzieniu, zgromadziła się milionowa rzesza pątników. Pielgrzymką lekarzy 2 XII 1956 r., z udziałem uwolnionego Prymasa Polski, Kard. Stefana Wyszyńskiego wznowiono pielgrzymki zawodowe⁵¹.

W Uroczystość Matki Bożej Jasnogórskiej 26 VIII 1957 roku z udziałem prawie milionowej rzeszy zainaugurowano Peregrynację Kopii Jasnogórskiego Obrazu, poświęconej przez Piusa XII, która miała być w ramach Wielkiej Nowenny nośnikiem religijno-moralnej odnowy polskiego społeczeństwa w perspektywie zliżającego się Milenium Chrztu Polski.

Jednak wobec powrotu władz komunistycznych do walki administracyjnej i ideologicznej z Kościołem, Episkopat Polski, jako jeden z wiodących elementów strategii duszpasterskiej, przyjmuje ogólnopolskie pielgrzymki stanowe na Jasną Górę. Ten rodzaj pielgrzymek związanych z największymi uroczystościami Jasnogórskimi - Wniebowzięcia NMP (15 sierpnia), Uroczystością Matki Bożej Jasnogórskiej (26 sierpnia) i Królowej Polski (3 maja) - jedynie tolerował reżim totalitarny, inne interpretowano w kategoriach nielegalnych zgromadzeń.

Ogólnopolskie pielgrzymki poprzedzane były Listami pasterskimi Episkopatu Polski, Komisja Maryjna Episkopatu opracowywała materiały duszpasterskie, służące przygotowaniu parafii, jak również wprowadzaniu w życie podjętego wówczas programu⁵². Pod wpływem zwalczania pielgrzymek grupowych przez administrację państwową w latach siedemdziesiątych dominowało pielgrzymowanie indywidualne, tylko około 10% pielgrzymów przybywało w grupach. Miało to wpływ na oddziaływanie ewangelizacyjne. Pozbawieni wspólnotowego programu pielgrzymi, bardziej zdani byli na to wszystko, co oferowało im duszpasterstwo w sanktuarium⁵³. Wymieńmy niektóre pielgrzymki. W 1962 roku - 26 sierpnia odbyła się Ogólnopolska Pielgrzymka Młodzieży z udziałem około 500 tys. przedstawicieli z parafii. Stanowiła ona ważne wydarzenie w roku Wielkiej Nowenny poświęconym młodzieży: „Młodzież polska

wierna Chrystusowi!”. Na znaczącą rolę tej pielgrzymki wskazywał kontekst społeczno-polityczny panujący w Polsce. Odbyła się ona po usunięciu lekcji religii ze szkół i podjęciu intensywnej ofensywy laicyzacyjnej wobec młodzieży, przy równoczesnej próbie podporządkowania sobie przez administrację państwową katechizacji prowadzonej przy kościołach⁵⁴.

Ogólnopolska Pielgrzymka Kobiet i Dziewcząt 26 sierpnia 1965 roku zgromadziła ponad 300 tys. reprezentantek parafii. Kobiety-matki poprzez Akt oddania Maryi miały zobowiązać się do wysiłku kształtowania pobożności maryjnej swoich środowisk, w duchu odpowiedzialności za wiarę i życie ludzkie⁵⁵.

Międzynarodowe zainteresowanie Soborem Watykańskim II zmusiło niejako władze komunistyczne do tolerowania jesiennych pielgrzymek delegacji parafialnych w latach trwania sesji soborowych. W 1962 roku zainicjowane zostały jesienne pielgrzymki z całej Polski. W czasie pobytu na Jasnej Górze przedstawiciele wspólnot parafialnych często składali Kościołowi w darze trud modlitewnych czuwań nocnych, zmagania o moralną odnowę własnych społeczności, przez pojednanie i zgodę. W Sanktuarium przekazywano symboliczne znaki: świece, hostie mszalne, obrazy, które wprowadzały wspólnotę parafialną w duchową więź z twającym Soborem i modlącym się Kościołem w Polsce, wzywały do kształtowania chrześcijańskich postaw miłości wzajemnej i zgody. Ich uczestnicy, wobec braku obiektywnych informacji z przebiegu obrad soborowych, otrzymywali takowe na Jasnej Górze i przekazywali je w swoich środowiskach. Niezwykle ważnym było w 1965 roku przyjmowanie przez delegacje parafialne kopii wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej, który następnie odwiedzał rodziny w parafiach. Ta peregrynacja rodzinna powiązana była z dążeniem do nadania pobożności maryjnej wymiaru eklezjalnego, co wiązało się z Aktem oddania Maryi za wolność Kościoła. W wielu środowiskach przy tej okazji dokonywało się pojednanie między sąsiadami i odradzanie więzi wspólnotowych. Należy podkreślić, że wówczas te delegacje parafialne przybywały na Jasną Górę z księgami zobowiązań darów duchowych, składanych Kościołowi na rzecz Soboru⁵⁶. Pielgrzymki delegacji parafialnych w czasie Soboru, zaprogramowane przez Episkopat Polski, okazały się owocne w wielu środowiskach. W następnych latach były one spontanicznie kontynuowane. W roku 1972 w pielgrzymkach delegacji parafialnych wzięło udział około 200 tys. wienych. Był to rok modlitwy w intencji polskiej młodzieży⁵⁷. Największe natężenie osiągnęły delegacje parafialne w 1978 roku, poświęconym szczególnej modlitwie za polskie rodziny. Wówczas w Sanktuarium delegacje otrzymywały Biblię, różaniec, które miały peregrynować po rodzinach, w duchu nauczania Kościoła - rodzina jest Kościołem domowym⁵⁸. Wysoka frekwencja uczestników (500 tys.) delegacji parafialnych w 1978 r. została spowodowana także wyborem na Stolicę Piotrową Jana Pawła II. Podobne natężenie osiągnęły delegacje parafialne w Roku Maryjnym w 1987 r. ; przedstawiciele parafii przybywali w pielgrzymkach diecezjalnych wraz ze swoimi biskupami, aby kolejny raz podjąć rodzinną peregrynację Wizerunku Jasnogórskiego. W pielgrzymkach delegacji wzięło udział ponad 500 tys. osób⁵⁹.

Centralne Milenijne Uroczystości Chrztu Polski 3 maja 1966 roku, obchodzone pod przewodnictwem Legata Papieskiego kard. Stefana Wyszyńskiego, reprezentującego Pawła VI, któremu władze odmówiły wizy, i celebransa Abpa Karola

Wojtyły, w atmosferze politycznej agresji i terroru politycznego, zgromadziły 300 tys. pielgrzymów.

Pielgrzymka Mężczyzn i młodzieży męskiej 28 VIII w 1966 roku pod hasłem „*Męskie Te Deum za 1000-lecie chrześcijaństwa w Polsce*”, odbyła się z udziałem ponad 250 tys. osób. Kardynał K. Wojtyła wzywał zebranych do odpowiedzialnego przeżywania chrześcijańskiego powołania⁶⁰. Z czasem staną się możliwe innego typu pielgrzymki, m. in. w 1973 roku zainaugurowano pielgrzymki kombatantów, pielgrzymki stanowe staną się mniej aktualne.

Natężenie ruchu pątniczego w latach 1962-1978 kształtowało się na poziomie 1,5-3 mln⁶¹. W latach 1979-1987 wzrosło od 3 do 5 mln. Najwięcej pielgrzymów przybywało w czasie Pielgrzymek Jana Pawła II na Jasną Górę (1979, 1983 i 1987)⁶².

W 1981 roku ton polskiemu pielgrzymowaniu na Jasną Górę nadawali robotnicy organizowani przez ogniwa NSZZ „Solidarność”, którzy zapoczątkowali pokojową rewolucję zakończoną ostatecznie upadkiem komunizmu w Europie. Po wprowadzeniu stanu wojennego (13 XII 1981 r.) władze komunistyczne starały się ograniczyć ruch pątniczy, zwłaszcza pieszy, który zawsze stanowił środowisko niezależnego wyrażania nastrojów społecznych. W 1982 roku z inicjatywy ks. Jerzego Popiełuszki przybyła Pierwsza Pielgrzymka Świata Pracy⁶³. Znaczona przez kolejne lata transparentami i sztandarami regionów Solidarności była najbardziej zwalczaną pielgrzymką przez władze komunistyczne; równocześnie w środowiskach ludzi pracy dojrzywała potrzeba organizowania odrębnych pielgrzymek zawodowych. Inicjatorami większości z nich byli ludzie świeccy. Do czasów powstania NZZZ Solidarności władze tolerowały dwie pielgrzymki zawodowe - służby zdrowia i nauczycieli. W latach osiemdziesiątych jako ogólnopolskie pielgrzymki utrwaliły się w strukturze kalendarza sanktuarium następujące pielgrzymki: Bankowców, Biznesmenów, Energetyków-elektryków-elektroników, Górników, Kolejarzy, Kupiectwa, Nauczycieli, Ludzi Morza, Ogrodników, Pracowników Łączności, Pracowników Wodociągów - Kanalizacji i Ochrony Środowiska, Prawników, Przewodników turystycznych, Pszczelarzy, Rolników, Rzemieślników, Służb weterynaryjnych, Środowisk twórczych.

Niezależnie od wymienionych przybywają pielgrzymki z różnych zakładów pracy. Nadto niektóre grupy zawodowe posiadają specjalne pielgrzymki piesze, m. in. rolnicy z diecezji zielonogórsko-gorzowskiej (od 1983 roku z udziałem około 1000-1500 osób)⁶⁴.

Pielgrzymki zawodowe, odbywane z udziałem kardynałów i biskupów jako Przewodniczących Komisji Duszpasterstw Episkopatu Polski, stanowią szanse konsolidacji środowisk zawodowych wokół wartości chrześcijańskich i narodowych, służą one formacji uczestników w duchu katolickiej nauki społecznej. W ewangelizacyjnym posługiwaniu uczestniczą również świeccy wybitni specjaliści z odpowiednich dziedzin w Polsce, którzy aktualizują społeczne nauczanie Jana Pawła II zawarte w kolejnych encyklikach. Najwięcej osób uczestniczy w Pielgrzymce Świata Pracy i Rolników, w każdej z nich ok. 100-200 tys. osób. Do tych pielgrzymek Ojciec Święty najczęściej kieruje listy lub telegramy z sugestią podjęcia szczególnie aktualnych problemów religijno-społecznych.

Niemal w każdej pielgrzymce tego rodzaju uczestniczą ministrowie odpowiednich resortów lub ich przedstawiciele, organizując przy tej okazji spotkania z przedstawicielami najczęściej Solidarności. Zapewne przyczyniają się one do łagodzenia napięć społecznych.

W wyniku upadku systemu totalitarnego w 1989 roku poszerzeniu uległa struktura jasnogórskiego ruchu pątniczego; biorą w nim udział instytucje, środowiska, grupy zawodowe i urzędnicy państwowi, którzy dawniej byli zobowiązani do angażowania się w propagowaną ateizację, ewentualnie nie mogli ujawniać swoich przekonań religijnych. Oficjalnie pielgrzymował niejednokrotnie Prezydent Lech Wałęsa, Premierzy RP, ministrowie niemal wszystkich resortów. Nie wszystkie z tych pielgrzymek stały się dorocznymi, chociaż przełamywały stereotypy myślenia; m. in. po 50 latach przerwy przybyło 9 IX 1990 r. Wojsko Polskie ok. 20 tys. żołnierzy ze wszystkich formacji z generałami i wyższymi oficerami włącznie; Pielgrzymka (6 I 1993) kuratorów oświaty z Ministrem Edukacji prof. dr hab. Z. Flisowskim i dyrektorami departamentów (130 osób)⁶⁵. Jak się wydaje, utrwaliła się jako doroczna od 1990 roku tylko Pielgrzymka wojewodów i pracowników administracji państwowej z udziałem ok. 500-1000 osób.

Niektóre pielgrzymki zawodowe zapraszają do udziału przedstawicieli związków zawodowych odpowiednich branż z zagranicy, m. in. czynią to pracownicy PKP. Inne wyrażają solidarność z innymi Kościołami, np. Pielgrzymka Bankowców przekazuje dary - liturgiczne przedmioty dla Kościołów na Białorusi i Ukrainie.

W jasnogórskich pielgrzymkach zawodowych uczestniczy ok. 1 mln osób, co stanowi około 25% wszystkich pielgrzymów przybywających w ciągu roku na Jasną Górę. Ze względu na liczbę uczestników, jak i różnorodność reprezentowanych zawodów w jasnogórskim ruchu pątniczym są one zjawiskiem niepowtarzalnym w skali świata chrześcijańskiego.

Przemiany społeczno-polityczne dokonujące się w Polsce po 1989 roku najbardziej ujawniają się w zakresie pielgrzymowania dzieci i młodzieży szkolnej. W sposób żywiołowy zaczęły przybywać grupy szkolne z nauczycielami, najczęściej autobusami, dawniej za taką aktywność nauczyciele bywali nawet zwalniani z pracy. Te przemiany dokonujące się w zakresie pielgrzymowania młodzieży udało się najpełniej uchwycić odnośnie do pielgrzymowania maturzystów, chociaż dysponujemy znacznie zaniżonymi danymi.

Już w latach osiemdziesiątych zwiększyła się liczba diecezjalnych pielgrzymek młodzieży maturalnej. W roku 1987 wszystkie prawie diecezje w Polsce organizowały swoje pielgrzymki.

Wyraźny wzrost liczby uczestników tych pielgrzymek stał się dostrzegalny po upadku systemu komunistycznego w Polsce; na przestrzeni lat 1989-1995 uległa niemal podwojeniu. W 1989 roku odnotowano 44 770 uczestników, co stanowiło 10,65% ogółu absolwentów w tym roku szkół średnich w Polsce, a odpowiednio w 1995 roku - 82 697 maturzystów, co stanowi ponad 22,1%⁶⁶. Ten wzrost liczby maturzystów dokonuje się przy spadku liczby maturzystów o ponad 47 tys. w tym czasie. Niewątpliwie ten wysoki odsetek pielgrzymów maturzystów stanowi przejaw zaangażowania nowo powstałych diecezji w pątnictwo jasnogórskie. W skali Kościoła

katolickiego też prawdopodobnie jest to zjawisko odosobnione. Dla formacji eklezjano-społecznej młodych ważną funkcję spełniają spotkania na Jasnej Górze z Biskupami i często ze znaczącymi świadkami wiary zaangażowanymi w tworzenie kultury na najwyższym poziomie bądź też uczestniczącymi w życiu publicznym, m. in. ze znanym reżyserem Krzysztofem Zanussiim czy redaktorami katolickich periodyków.

W pielgrzymkach z maturzystami coraz częściej uczestniczą nauczyciele; m. in. w 1995 roku z 4 800 maturzystami z diecezji rzeszowskiej przybyło 170 nauczycieli i 56 duszpasterzy⁶⁷. Aktywne uczestnictwo nauczycieli wykracza poza wymiar religijny i zapewne sprzyja wzrostowi wzajemnego zaufania, które jest niezbędne w procesie wychowania młodego człowieka.

Wreszcie sama młodzież stawiała się podmiotem ewangelizacji, prowadząc rozważania Drogi Krzyżowej i Tajemnic Różańcowych. Często zespoły młodzieżowe prezentowały programy artystyczne o tematyce religijnej. Dla wielu uczestników pielgrzymka ta mogła stanowić ważny etap na drodze osiągnięcia dojrzałości religijno-społecznej.

Młodzież akademicka przybywa w odrębnej pielgrzymce nasyconej programem ewangelizacyjnym, realizowanym przez najwybitniejszych profesorów, duszpasterzy lub publicystów. W 1985 roku w 50-tej pielgrzymce akademickiej wzięło udział 40 tys. osób⁶⁸. Studenci uczestniczą w pieszych pielgrzymkach, będąc często współorganizatorami programów grup pątniczych. W 1981 roku powstała Diecezjalna Piesza Pielgrzymka Akademicka z Warszawy, która liczy kilka tysięcy uczestników, chociaż nie tylko studentów.

Inny, religijno-społeczny walor mają ogólnopolskie pielgrzymki młodzieży pozaszkolnej i pracującej, organizowane w czerwcu z udziałem ok. 10-40 tys. osób⁶⁹. Prowadzona wówczas ewangelizacja ukierunkowuje uczestników na podniesienie poziomu kultury ich osobistego życia, jak również przygotowuje do życia rodzinnego.

Specyficzny charakter posiadają pielgrzymki ruchów nieformalnych, które ze względu na brak przez dziesiątki lat organizacji o profilu religijnym w Polsce, spełniały ważną funkcję formacyjną w przygotowaniu swoich członków do ewangelizacji. Wymieńmy największe: Neokatechumenat, Ruch Światło-Życie tzw. Oazy, Ruch Odnowy w Duchu Świętym (w latach 1993-1996 liczba uczestników wzrasta od 100 do 200 tys.)⁷⁰, Ruch Trzeźwości im. Maksymiliana Kolbe, Krucjata Modlitwy w obronie poczętych dzieci. W niektórych z nich uczestniczą przedstawiciele Kościołów lokalnych z innych krajów, co sprzyja formacji w duchu eklezjalności Kościoła powszechnego poprzez wzajemną wymianę doświadczeń.

Początek Jubileuszu 600-lecia Jasnej Góry w 1976 r. stał się momentem zwrotnym w pieszym ruchu pątniczym w Polsce. Władze komunistyczne, świadome napięć społecznych wywołanych kryzysem gospodarczym, zmuszone zostały do tolerowania pieszych pielgrzymek w szerszym zakresie. W Jasnogórskim Sanktuarium odnotowano tego roku 89 pieszych grup pątniczych z udziałem około 34 tys. osób, z czego 50% stanowili uczestnicy Pieszej Pielgrzymki Warszawskiej. Jednak przełomem w pieszej migracji pątniczej był rok 1979, zorganizowano wtedy ponad 120 pieszych pielgrzymek pod hasłem „Wspomagamy Ojca Św. Jana Pawła II”. Liczba uczestników sięgała ok. 150 tys. W kolejnych latach zwiększała się liczba pieszych pielgrzymek,

w roku maryjnym w 1987 trasy 29 pielgrzymek (164 187 uczestników) wymagały najmniej 9 dni do ich pokonania. Wszystkie diecezje posiadały swoje diecezjalne pielgrzymki⁷¹.

Pielgrzymki diecezjalne z udziałem biskupa uważane są z racji eklezjalnych za ideał pielgrzymek. Przewodziła im w 1987 roku Warszawa z czterema swymi pielgrzymkami liczącymi razem ok. 50 tys. uczestników. Odnotowano około 10-15-tysięczne pielgrzymki z Krakowa, Poznania, Wrocławia, Radomia, Opola, Tarnowa, Siedlec. Wiele z nich podzielonych na grupy promieniście przemierzało diecezje. W pielgrzymkach pieszych tegoż roku posługę duszpasterską pełniło ponad 2 tysiące kapłanów, wspomaganych przez prawie 2,5 tysiąca kleryków, ponad pół tysiąca siostr zakonnych i liczne zespoły świeckich animatorów⁷².

Pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II w 1979 r. zgromadziła na Jasną Górę ok. 3,5 mln pielgrzymów. Odtąd ruch pielgrzymkowy stał się jeszcze bardziej żywiołowy. Kolejne pielgrzymki Ojca Świętego na Jasnej Górze w 1983 i 1987 roku gromadziły rekordowe liczby pielgrzymów i w tych latach szacowano je na ok. 5,5-6 milionów pielgrzymów.

W latach 1981-1989 w pieszych pielgrzymkach uczestniczyło rocznie ok. 300-450 tysięcy wiernych. Piesze pielgrzymki jasnogórskie stały się wyjątkowym fenomenem w skali światowej. Zarówno liczba grup pielgrzymkowych, długość pokonywanych przez nie przestrzeni, liczby uczestników nie są porównywalne z żadnym innym tego rodzaju zjawiskiem w chrześcijaństwie.

Ważnym dla eklezjalnego wymiaru pozostaje udział w ruchu pątniczym przedstawicieli innych narodów, pełnią oni przez sam fakt obecności inną rolę w sanktuarium, a inną uczestnicząc w pieszych pielgrzymkach. Większe grupy pielgrzymów zagranicznych włączyły się po raz pierwszy w pieszą Pielgrzymkę z Warszawy w 1966 roku. W 1978 roku pielgrzymowało z Warszawy 850 osób z 17 krajów. W 1987 roku z 10 miast biskupich pielgrzymowali przedstawiciele 26 narodowości w liczbie ok. 10 tysięcy. Przez bezpośrednie kontakty tworzy się spontaniczna solidarność i atmosfera ekumeniczna między przedstawicielami różnych wyznań.

Dzięki obecności pielgrzymów zagranicznych w sanktuarium Kościoła powszechny uzyskuje tutaj swoją widzialność, dzieje się to zwłaszcza, gdy w celebracjach eucharystycznych uczestniczą, bądź im przewodzą, biskupi lub kardynałowie - przedstawiciele Kościołów lokalnych lub dykasterii watykańskich, często pełniąc posługę słowa. Po roku 1970 na Jasną Górę przybywało średnio ponad 25 a od roku 1979 ponad 100 przedstawicieli różnych Episkopatów. Specjalną rolę w przeżywaniu rzeczywistości Kościoła spełniały pielgrzymki oficjalnych delegacji Episkopatów. Wymieńmy przykładowo delegację Episkopatu Stanów Zjednoczonych z przewodniczącym Konferencji Episkopatu Abp. J. Bernardinem z okazji 200-lecia Kościoła w USA (10 V 1976 r.); delegację Niemieckiej Konferencji Biskupów z trzema kardynałami RFN: kard. J. Hoefner, kard. J. Ratzinger, kard. H. Volk (12 IX 1980 r.); delegację Konferencji Episkopatu RFN pod przewodnictwem kard. J. Hoefnera (26 VIII 1986 roku z udziałem ok. 200 tys. pielgrzymów)⁷³. Obecność przedstawicieli Episkopatu Niemiec wykraczała poza wymiar eklezjalny, bowiem służyła ciągle

aktualnej sprawie pojednania narodów polskiego i niemieckiego. W 1988 r. odnotowano 1985 grup zagranicznych. W 1989 roku, w wyniku zlikwidowania utrudnień wizowych, nastąpił dalszy wzrost migracji pielgrzymów z zagranicy, przybywa ich ok. 400 tys. rocznie. Sanktuarium odwiedziło 2353 grup z 91 krajów. Najwięcej odnotowano: RFN - 387, USA - 356, Włochy - 272, ZSRR - 182, Anglia - 122. Obecność przedstawicieli innych narodów na Jasnej Górze wraz z hierarchią ułatwia pielgrzymom przeżycie powszechności i jedności Kościoła. Prawda wiary: „*Wierzę w jeden, święty, powszechny i apostołski Kościół*” na Jasnej Górze uzyskuje szczególną widzialność. Największe uroczystości gromadzą około 200-300 tysięcy pielgrzymów (15 VIII i 26 VIII).

Po upadku komunizmu wzrosła liczba pielgrzymów-turystów do ok. 400 tys. rocznie⁷⁴ i poszerzył się zasięg geograficzny, m. in. nawiedzają Jasną Górę Chińczycy z Hongkongu i Tajwanu, Koreańczycy, Filipińczycy i wierni z Tajlandii.

Nawiedzanie Jasnej Góry przez przedstawicieli narodów należących do Związku Radzieckiego i krajów bloku komunistycznego stawało się możliwe po upadku stalinizmu (1956 r.), chociaż musiało mieć charakter konspiracyjny, ukrywany za fasadą turystyki i stąd nie znamy liczby tych turystów-pielgrzymów. W latach 1968-1989 zdecydowało się ok. 2200-2500 grup, osób z paszportami radzieckimi, nawiązać kontakt z przewodnikiem celem zapoznania się z życiem i dziejami sanktuarium. Struktura społeczno-zawodowa tych krypto-pielgrzymów i turystów pozostawała zróżnicowana, byli wśród nich m. in: członkowie rządu ZSRR, sekretarze KC KPZR, pisarze, artyści, naukowcy, sportowcy, żołnierze, robotnicy - szczególnie górnicy. Dominowali, zdaniem przewodnika, turyści-pielgrzymi z wyższym wykształceniem (ok. 60 %). Swoją obecność na Jasnej Górze zaznaczył dwukrotnie pisarz W. Sołuchin (1975 i 1978), autor słynnej wówczas książki *Spotkanie z Ikonami*, wydanej również w języku polskim, w której stanął w obronie niszczonego dziedzictwa kultury rosyjskiej - zabytkowych cerkwi i ikon⁷⁵.

Prawdopodobnie pewien odsetek turystów-pielgrzymów, przedstawicieli inteligencji, reprezentował kręgi opozycyjne tych środowisk wobec władzy komunistycznej⁷⁶. Obecni w sanktuarium turyści-pielgrzymi z paszportami radzieckimi otrzymywali bezpłatnie drukowane w dziesięciu językach różnorodne pozycje religijne: Pismo św., modlitewniki, katechizmy, popularne opracowania. Rozdano ich ponad 100 tysięcy egzemplarzy, co zapewne - wobec zakazu wydawnictw tego typu w ZSRR - nie pozostawało bez wpływu na rozwój ewangelizacji w niektórych środowiskach⁷⁷.

W 1989 roku, po upadku władz komunistycznych w Polsce, na Jasnej Górze odnotowano 182 grupy z ZSRR, co stanowiło 7,7% wszystkich grup zagranicznych odnotowanych w sanktuarium⁷⁸.

W większej liczbie przybywali pielgrzymi z Czechosłowacji po odzyskanej w znacznym stopniu wolności w wyniku tzw. Wiosny Praskiej w 1967/1968. Do momentu inwazji wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację (22 VIII 1968 r.) pielgrzymi stamtąd liczebnie dorównywali pielgrzymom z terenów Polski, a nawet dominowali splendorem zewnętrznym, przybywali specjalnymi pociągami i wędrowali ulicami Częstochowy przy akompaniamencie orkiestr⁷⁹. Mimo oficjalnego rozszerzenia wymiany turystycznej w latach 70-tych pielgrzymowanie nie mogło mieć oficjalnego

charakteru. Liczba odnotowywanych pielgrzymów zmniejszyła się pod wpływem doznawanych szykan ze strony władz komunistycznych. W 1970 roku odnotowano w sanktuarium z Czechosłowacji 14 970 osób, a w roku 1976 jedynie 1978 osób⁸⁰. Do wyjątkowych należały oddzielne grupy grekokatolików z własnym duszpasterzem ze Słowacji. Taka grupa przybyła 11 VII 1970 roku, celebrowano liturgię w obrządku wschodnim w bazylice jasnogórskiej⁸¹.

Wzrost natężenia ruchu pątniczego z krajów bloku komunistycznego, nastąpił po wyborze na Stolicę Piotrową Jana Pawła II⁸². W 1980 roku udało się ustalić przybycie pielgrzymów z 80 miejscowości z terenów Czechosłowacji, najliczniej reprezentowana była Słowacja. Węgrzy pielgrzymowali z 60 miejscowości⁸³.

Jan Paweł II, przekonany o integracyjnej roli sanktuarium Matki Bożej Jasnogórskiej w Częstochowie, nie tylko dla narodów pobratymczych, ale Wschodu i Zachodu, zdecydował się po upadku muru berlińskiego (1989r.) zgromadzić młodzież świata na Jasnej Górze, mając na uwadze przede wszystkim młodych z terenów Związku Radzieckiego i Europy Zachodniej. Podczas VI Światowego Spotkania Młodzieży pątnictwo osiągnęło szczyt natężenia w dziejach Jasnej Góry, zgromadziło się bowiem ok. 1,7 miliona pielgrzymów reprezentujących 77 narodów ze wszystkich kontynentów. W dniach 12-16 VIII 1991 roku przybyło ok. 200 tys. młodych pielgrzymów - obywateli ZSRR, w tym 20 tys. z samej Ukrainy, tyle samo z Litwy, nie brakło także przybyszów z Białorusi, Gruzji, Kazachstanu, Łotwy, Rosji, a nawet Syberii; większość z nich pierwszy raz w życiu odbywała podróż zagraniczną. Formalnie zgłosiło się 55 742 osób z 15 krajów Europy Zachodniej⁸⁴. Jakże reprezentowali Kościoły i obrządki, tego niestety nie ustalono. Nie brakowało zapewne wiernych z Kościoła bizantyjsko-ukraińskiego, byli obecni również duchowni. Pewien odsetek uczestników Spotkania stanowiły osoby faktycznie nie identyfikujące się z żadnym Kościołem, poszukujący - niektórzy przeżyli swoje nawrócenie, czemu dawali wyraz nawet w udzielanych wywiadach dla prasy reprezentowanej przez ponad 300 dziennikarzy przybyłych spoza granic Polski⁸⁵. Kilka tysięcy młodych obywateli ZSRR uczestniczyło wcześniej w pieszych pielgrzymkach z różnych miast Polski, a inni brali udział w katechezach prowadzonych w Częstochowie przez najwybitniejszych duszpasterzy świata⁸⁶.

W czasie powitalnego spotkania Jan Paweł II powiedział: „*Trzeba, ażeby to, co przez długie dziesięciolecia było na tym kontynencie odzielone przemocą, zbliżyło się do siebie. Ażeby Europa dla dobra całej ludzkiej rodziny szukała na przyszłość jedności, wracając do swych chrześcijańskich korzeni. Te korzenie znajdują się na Zachodzie i na Wschodzie*”⁸⁷. Integracyjną funkcję w czasie tego Spotkania spełniały osobiste kontakty młodzieży również z mieszkańcami miasta Częstochowy. Wielu młodych z ZSRR było zaskoczonych wielką liczbą młodzieży z krajów zachodnich, bowiem propaganda ateistyczna wmawiała im, że na Zachodzie religia jest już przeżytkiem⁸⁸.

Wspólne przybywanie na Jasną Górę przedstawiciele Kościoła katolickiego, prawosławnego i wschodniego najczęściej ma miejsce w grupach dzieci i młodzieży spędzających wakacje w Polsce, po wybuchu (22 IV 1986) elektrowni atomowej w Czarnobylu⁸⁹, a także w grupach podróżujących na doroczne spotkania

organizowane przez wspólnotę ekumeniczną z Taizé, w różnych miastach Europy. Wyjątkowo duża grupa, 400 osobowa, młodzieży ukraińskiej, białoruskiej, litewskiej i łotewskiej przebywała na Jasnej Górze 2-3 września 1991 r., uczestnicząc w liturgii obrządku grecko-katolickiego sprawowanej przed Ikoną jasnogórską, wśród nich 40 % stanowili greko-katolicy, 30 % rzymsko-katolicy, prawosławni i protestanci również stanowili 30 %⁹⁰.

W sposób bezprecedensowy zaktualizowana została w sanktuarium (8 VI 1985 r.) sprawa wspólnych dążeń Kościołów katolickiego i prawosławnego do jedności. Z Opolą po zakończeniu obrad przybyła na Jasną Górę pielgrzymka Komitetu koordynacyjnego komisji mieszanej do spraw dialogu teologicznego między Kościołem rzymskokatolickim i Kościołem prawosławnym z udziałem wszystkich członków. Kardynał Jan Willebrans, Przewodniczący Komitetu i Sekretariatu do spraw jedności Kościoła, wyjaśnił cel tego pielgrzymowania: „*prosimy Jasnogórską Matkę Kościoła o pokój, o pojednanie nie tylko między narodami, ale i między wierzącymi w Chrystusa*”⁹¹.

Rosyjski Kościół prawosławny reprezentował biskup ze Smoleńska. Z innych Kościołów greckoprawosławnych byli obecni metropolici: Parthenios, patriarcha w Aleksandrii; Antonio z Transylwanii w Rumunii; Stylianos, arcybiskup z Sydney w Australii. Uczestniczyli również biskupi katolicy: Alfons Nosol z Opolą i Stanisław Nowak z Częstochowy.

Podziw uczestników tej ekumenicznej pielgrzymki wzbudziły wielotysięczne rzesze pielgrzymów jasnogórskich. Dla obecnych zaś pątników wspólna modlitwa Komisji mieszanej stała się wyzwaniem do podjęcia pełniejszej współodpowiedzialności za jedność Kościoła.

Otwartość ekumeniczna Jasnej Góry znajduje wyraz w coraz częstszym przybywaniu młodzieży żydowskiej i innych oficjalnych delegacji, m. in. 27 lipca 1992 roku przybyła 27 osobowa delegacja Centrum Dialogu Chrześcijańsko - Żydowskiego za Stanów Zjednoczonych po spotkaniu oficjalnym w Warszawie na wyraźne życzenie strony żydowskiej. Rabin Jack Bemporad współprzewodniczący delegacji powiedział, że „*przybyła ona do Polski w pielgrzymce wiary, pamięci i pojednania*”, a inni uczestnicy dodali: „*w podróży tej nie mogło zabraknąć Jasnej Góry, gdyż to święte miejsce jest kluczem do zrozumienia dziejów Polski oraz serca Polaka*”⁹². Cała delegacja była obecna również na Mszy św. koncelebrowanej pod przewodnictwem Abp. Wiliama Keelera.

Uniwersalizm wpisany w tradycje ruchu pątniczego na Jasną Górę współcześnie służy budowaniu więzi między narodami także w płaszczyźnie dążeń ekumenicznych, które pragnie zintensyfikować Jan Paweł II w perspektywie Trzeciego Tysiąclecia Chrześcijaństwa.

Przypisy:

- ¹ Zbiór dokumentów Zakonu Ojców Paulinów w Polsce, wyd. J. Fijałek, Kraków 1938, s. 30.
- ² M. Kowalczyk, *Cuda jasnogórskie spisane w roku 1435*, "Analecta Cracoviensia", 15:1983, s. 319.
- ³ *Najstarsze historie o Częstochowskim Obrazie Panny Maryi XV i XVI wiek*. Z rękopisów i starych druków wydał H. Kowalewicz, Instytut Wydawniczy Pax 1983.
- ⁴ J. Długosz, *Liber beneficiorum*. w: *Opera Omnia*, Cracoviae 1874, t. 9, s. 123.
- ⁵ *Bądź z nami w każdy czas! Modlitwa Jana Pawła II za Ojczyznę*, red. S. Dziwisz i inni, "Libreria Editrice Vaticana" 1983, s. 24.
- ⁶ U. Borkowska, *Jasna Góra w pobożności królów polskich*, "Studia Claromontana" (dalej SC), 4:1983, s. 130.
- ⁷ *Jasnogórski rękopis "Regestrum confraternitatis fratrum S. Pauli Primi Heremite" z lat 1517-1613*, przygot. do druku J. Zbudniewek, SC 6:1985, s. 248 n.
- ⁸ A. Zymicjusz, *Kincztartócska a világos czestohoy egyháznak, mely magában foglal historiáját csadálatos Boldog Assony képeröl*, Kraków 1618. I. Csapláros, *Z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej na Węgrzech*, SC 11:1991, s. 219.
- ⁹ J. Pirożyński, *Najstarszy zachowany, drukowany przekaz legendy o Obrazie Matki Boskiej Częstochowskiej*, Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej 23:1973, s. 151.
- ¹⁰ A. Witkowska, *Kult Jasnogórski w formach pątniczych do połowy XVII w.*, SC 5: 1984, s. 151.
- ¹¹ S. Starowolski, *Diva Claromontana*. . . , Kraków 1640, s. 36.
- ¹² A. Malski, *Regni Poloniae Palladium Marianum* tłum. i komentarz M. Kowalewiczowa, SC 15:1995 s. 55.
- ¹³ AJG 81 Dyplomy pergaminowe.
- ¹⁴ Z. S. Jabłoński, *Nuncjusze i Legaci papiescy uczestnikami Jasnogórskiej Tajemnicy*, "Jasna Góra" 7:1989, nr 10 (72), s. 6 n. ; T. Chynczewska-Hennel, *Pielgrzymki nuncjuszy do Częstochowy (XVI-XVII w.)*, w: *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, red. H. Mańkowska, H. Zaremska, Instytut Historii PAN, Warszawa 1995, s. 221.
- ¹⁵ K. Szafraniec, *Z dziejów Jasnej Góry*, Warszawa 1980, s. 71 n.
- ¹⁶ K. Szafraniec, *Z dziejów Jasnej Góry*, dz. cyt., s. 79.
- ¹⁷ Z. S. Jabłoński, *Jasna Góra w życiu Kościoła w Polsce*, "Chrześcijanin w Świecie" (dalej Chs) 9:1977, nr 53/5, s. 8.
- ¹⁸ M. Krowicki, *Obrona nauki prawdziwej i wiary starodawnej krześcijańskiej*, Pińczów 1560, fol. 260. Por. J. Tazbir, *Różnowiercy Polscy wobec kultu Maryjnego*, SC 5:1984, s. 227.
- ¹⁹ A. Goldonowski, *Summariusz Historyey o obrazie Panny Mariey który iest na Iasnej Gorze Częstochowskiej z różnych Historyi starych polskich y lacińskich krociuteńko zebrany*, Kraków 1637, rozdz. I.
- ²⁰ K. Girtler w pamiętnikach z lat 1803-1857 pisze: "Nie ma w Krakowie człowieka, który by choć raz w życiu nie był w Częstochowie i Królowej Korony Polskiej czołem nie uderzył, który by parę razy nie pomodlił się. . .", *Opowiadania, Pamiętniki z lat 1803-1857*, Kraków 1971, t. 1, s. 312.
- ²¹ U. Borkowska, dz. cyt., SC 4:1985, s. 126.
- ²² J. Kucianka. *Ruch pielgrzymkowy jako droga Śląska do Polski*, "Coloqium Salutis", 2: 1970, s. 53 n.; B. Kumor. *Austriackie władze zaborcze wobec kultu Królowej Polski i pielgrzymek na Jasną Górę (1772 -1809)*, SC 1: 1981, s. 77 n.
- ²³ AJG 897. Korespondencja w sprawach gości i wizyt znakomitych osób na Jasnej Górze 1721-1930; Sz. Z. Jabłoński. *Jasna Góra w życiu Kościoła w Polsce*, ChS 9: 1977 z. 5 s. 5-23.
- ²⁴ Z. S. Jabłoński, *600 lat pielgrzymowania na Jasną Górę*, w: *Jasnogórska Matka Cudownej przemiany*, Rzym 1983, s. 80 n.

- ²⁵ 1833 r. - 144 grup - 15 415 pielgrzymów; 1861 r. - 360 grup - 51 228 pielgrzymów; 1862 r. 471 grup - 81 - 316 pielgrzymów (AJG, 358 s. 70 n.), AJG. 359, Spis kompani przychodzących na Jasną Górę 1861-1882, sygn. 359, s. 1 n. Por. R. Bender. *Rewolucja moralna 1861*, ZN KUL 4: 1961, z. 3, s. 83-84.
- ²⁶ Z. S. Jabłoński, *Zasięg terytorialny i natężenie ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę w latach 1864-1914*, SC 3: 1982, s. 166.
- ²⁷ Zob. K. Dunin - Wąsowicz, *Struktura demograficzna narodu polskiego w latach 1864-1914, liczebność i rozmieszczenie*, w: *Historia Polski*, T. 3, cz. I. Pod red. Z. Kormanowej, J. Pietrzak-Pawłowskiej. Warszawa 1963, s. 99 n.
- ²⁸ Z. S. Jabłoński, *Pątnicze więzi diecezji kieleckiej z Jasną Górą w latach 1864-1914*, w: *Księga jubileuszu stulecia diecezji kieleckiej (1883-1983)*, Kielce 1986, s. 341 n.
- ²⁹ K. Guth, *Geschichtlicher Abriss der marianischen Wallfahrtsbewegungen im deutschsprachigen Raum*, w: *Handbuch der Marienkunde*. Hrsg. W. Beinert, H. Petri, Regensburg 1984, s. 721-848.
- ³⁰ Odnotowano pielgrzymki z 1157 parafii z Królestwa Polskiego, gdzie w 1913 r. było 1631 parafii, a w 1914 r. liczba ich wzrosła do 1823. Zob. : Jabłoński, *Jasna Góra, ośrodek kultu maryjnego 1864-1914*, Lublin 1984 (Aneks); B. Kumor. *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 705 (tabela nr 7).
- ³¹ AJG (bez sygn), Z. S. Jabłoński, *Przewodnicy pielgrzymek na Jasną Górę (1901-1914)*, Lublin 1979.
- ³² K. Rozenfeld, *Higiena pielgrzymek do Jasnej Góry*, Warszawa 1902, s. 4.
- ³³ H. Radecki, *Działalność duszpasterska ks. Grzegorza Augustynika proboszcza w Dąbrowie Górnicej w latach 1897-1916*, "Częstochowskie Studia Teologiczne" 5: 1977, s. 185 n.; Z. S. Jabłoński, *Ruch pielgrzymkowy*, dz. cyt., s. 42.
- ³⁴ Por. L. Grajewski, *Bibliografia ilustracji w czasopiśmie polskich XIX i pocz. XX w. (do 1918 r.)*, Warszawa 1972, s. 343 n.; Z. S. Jabłoński, *Jasna Góra*, dz. cyt., s. 221.
- ³⁵ Tradycje środowisk miejskich są współcześnie kontynuowane w jasnogórskim ruchu pątniczym; przedstawiciele miast stanowią prawie 70% pielgrzymów. ArkUL. A. Krynicki, *Rola pielgrzymki w życiu religijnym katolików. Studium socjologiczne na przykładzie Jasnej Góry*, Lublin 1971, s. 05, mps. Zob. P. Honore, *Le situation religieuse en Russie*, "Etudes Franciscaines" 15: 1906, nr E7, s. 262 n.; nr 88, s. 443 n.
- ³⁶ S. Z. Jabłoński, *Jasna Góra*, dz. cyt., s. 11.
- ³⁷ AJG 897 List z dnia 29 XI 1903 roku do przeora Jasnej Góry o. Rejmana, w: *Listy gości zapowiadających swój przyjazd lub dziękujących za gościnność*, sygn. 897.
- ³⁸ *Dzieła*, T. 10: *Literatura słowiańska w College de France*. (Wykład 4. 01. 1842), Kraków 1955, s. 47.
- ³⁹ *Diariusz Jasnogórski O. Stanisława Kapiczyńskiego z lat 1839-1881*, oprac. J. Zbudniewek, SC 7:1987, s. 353; por. M. Tanty, *Panslawizm, carat, Polacy*. Zjazd Słowiański w Moskwie 1967, Warszawa 1970, s. 67.
- ⁴⁰ V. S. Soloviov, *Polskaja nacionalnaja cerkow*, w: *Sobranie socinenij (1897-1900)*, Petersburg 1903, t. 8, s. 54 n. Por. Z. S. Jabłoński, *Le rôle historique et prophetique de Jasna Góra pour le Nations de l' Europe centrale et orientale*, w: *The Common Christian Roots of the European Nations (An International Colloquium in the Vatican)*, Florence, 1982 t. 2. s. 382-383 n.
- ⁴¹ A. Jackowski, *Rozwój pielgrzymek w Polsce*, w: *tenże i inni, Przestrzeń i sacrum*, Kraków 1995, s. 36.
- ⁴² AJG 2080, Akta dotyczące Jubileuszu 550-lecia Jasnej Góry, s. 24.
- ⁴³ *Uroczystości na Jasnej Górze*, "Przegląd Katolicki" 70: 1932, s. 526.
- ⁴⁴ AJG 2711 Jubileusz 550-lecia, s. 123.
- ⁴⁵ G. Rinschede, *Das Pilgerzentrum Lourdes*, "Geografia Religionum", 1:1985, s. 198.

- ⁴⁶ Z. S. Jabłoński, *Jasna Góra w życiu Kościoła w Polsce*, ChS 9:1977, nr 52/5, s. 9.
- ⁴⁷ W. Majdański, *Nauczycielstwo na Jasnej Górze*, "Prosto z mostu" 3:1937 nr 32(149), s. 1.
- ⁴⁸ Cytat za Z. S. Jabłoński, *Na tropach pątniczych śladów nauczycieli*, "Jasna Góra" 5:198, nr 7(45), s. 29.
- ⁴⁹ Z. S. Jabłoński, *Dynamika ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę w okresie II Rzeczypospolitej*, w: A. Jackowski i inni, *Przestrzeń i sacrum*, Kraków 1995, s. 131 n.
- ⁵⁰ W. Lewandowicz, *Dotychczasowe metody studiów religijnych katolickiej inteligencji w Polsce*, Warszawa 1938, s. 23 n.
- ⁵¹ Z. S. Jabłoński, *Jasna Góra w życiu Kościoła w Polsce*, ChS R. 9: 1977, nr 5 (53), s. 9.
- ⁵² Episkopat Polski w latach 1962-1987 kierował dwa lub trzy listy rocznie, podejmujące program maryjny danego roku, powiązany z wydarzeniami społeczno-religijnymi w Polsce i Kościele powszechnym. *Maryjne dzieło kard. S. Wyszyńskiego, Prymasa Polski (1965-1966)*, red. J. Jełowicka, "Jasna Góra" 1985, t. 1-8, AJG (mps); *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945-1974*, Paryż 1978; *Listy pasterskie Prymasa Polski oraz Episkopatu 1975-1981*, Paryż 1988.
- ⁵³ Z. Jabłoński, *Jasna Góra in the Life of the Church in Poland*, "The Christian in the world" 7(1978), s. 21 n.
- ⁵⁴ Por. A. Micewski, *Kardynał Wyszyński Prymas Polski i mąż stanu*, Paris 1982, s. 202 n.
- ⁵⁵ *Maryjne dzieło kard. S. Wyszyńskiego, Prymasa Polski (1965-1966)*, red. J. Jełowicka, "Jasna Góra" 1985, t. 4, s. 93 n. (mps).
- ⁵⁶ 1 IX 65 r. równoległe z rozpoczęciem IV sesji Soboru Watykańskiego II przybywać zaczęły na modlitwy w intencji Soboru delegacje parafialne, które przywoziły ze sobą "Księgę świętego niewolnictwa". Z tych ksiąg powstała okazała biblioteka na Jasnej Górze; B. Pylak, *Maryjno-duszpasterskie inicjatywy księdza Prymasa*, "Zeszyty Naukowe KUL" 14 (1971), nr 3, s. 59 n.
- ⁵⁷ Por. Pielgrzymki delegacji parafialnych na Jasną Górę od 1962 r., AJG (mps).
- ⁵⁸ "Ratujmy życie w Rodzinie! Rodzina jest Kościołem Domowym. Kościół Domowy - na służbie Życia w Rodzinie! Niech każde Słowo Boże w Rodzinie Ciałem się staje i niesie Radość i Pokój, pod opieką Matki Słowa Wcielonego, Matki Kościoła i Królowej Polski! Rodzinie otwierającej Księgę Życia z serca błogosławie +Stefan Kard. Wyszyński, Prymas Polski, Gniezno, 3. 8. 1978" wpis w księdze Biblii wręczanej na Jasnej Górze.
- ⁵⁹ Por. P. Kosiak, *Bogarodzica z Nazaretu i Jasnej Góry odwiedza nasze rodziny*, "Jasna Góra" 5(1987), nr 12, s. 36 n.
- ⁶⁰ A. Micewski, *Kardynał Wyszyński Prymas i Mąż Stanu. Editions du dialogue*, Paris 1982, s. 258.
- ⁶¹ W 1966 r. pielgrzymowało na Jasną Górę około 2 mln. osób. Por. *Kronika klasztoru jasnogórskiego*, dz. cyt., s. 3 n.
- ⁶² Por. A. Jackowski, *Wybrane zagadnienia geografii pielgrzymek w Polsce*, "Folia Geographica" (dalej FG), vol. XXII, 1988, s. 22.
- ⁶³ Nie bez znaczenia pozostawał udział Przewodniczącego zdelegalizowanej "Solidarności", L. Wałęsy i innych przywódców Związku. Por. M. Królik, *Kalendarz wydarzeń jasnogórskich*, "Jasna Góra" 4 (1986), nr 9, s. 53; Sprawozdania kustosa, AJG (bez sygn.).
- ⁶⁴ J. Tomziński, *Kronika Jasnej Góry*, "Jasna Góra" 12:1994, nr 10 (131), s. 23.
- ⁶⁵ R. Majewski, *Kronika Jasnej Góry roku 1993*, "Jasna Góra" 11:1993, nr 3(113), s. 27.
- ⁶⁶ Szkoły średnie ogólnokształcące i zawodowe ukończyło w 1989 r. 421 143 absolwentów, a w 1995 roku 373 702 absolwentów. *Rocznik Statystyczny* 49:1989, Warszawa, s. 456; 55:1995, Warszawa, s. 243.
- ⁶⁷ J. Tomziński, *Kronika Jasnej Góry*, "Jasna Góra" 13: 1995, nr(138), s. 29.
- ⁶⁸ Por. A. Przybecki, *Duszpasterstwo studentów w Polsce po 1945 roku*, ChS 17(1985), nr 9-10, s. 110; J. Tomziński, *Kronika Jasnogórska roku 1985*, "Jasna Góra" 3(1985), nr 10, s. 50 n.

- ⁶⁹ Pielgrzymki te organizowane były od 1958 r. przez Komisję Episkopatu Duszpasterstwa Młodzieży i referentów Duszpasterstwa w diecezjach. Informacje uzyskał autor od ks. J. Pawlika - jednego z organizatorów tych pielgrzymek (Jasna Góra, 25. 06. 1991 r.).
- ⁷⁰ 14 IX 83 r. na Jasnej Górze miał miejsce pierwszy Ogólnopolski Kongres Ruchu Odnowy w Duchu Świętym z udziałem kard. J. Suanensa.
- ⁷¹ Dokumentacja w Kancelarii kustosa na Jasnej Górze.
- ⁷² Dokumentacja w Kancelarii kustosa na Jasnej Górze.
- ⁷³ Por. Z. S. Jabłoński, *Rzeczywistość Jasnej Góry ważniejszymi wydarzeniami pisana*, w: *Tys wielką chlubą naszego narodu*, red. K. Kunz, Jasna Góra 1991, s. 293 n.
- ⁷⁴ A. Jackowski, *Współczesne migracje pielgrzymkowe w Polsce*, w: *Przestrzeń i Sacrum*, Kraków 1995, s. 45-86.
- ⁷⁵ W. Sołuchin, *Spotkanie z Ikonami*, Kraków 1975.
- ⁷⁶ Znamiennym symptodem w tym względzie stał się fakt telefonicznego zamówienia (5 V 1990 roku) z Moskwy Mszy św. na Jasnej Górze za zmarłego pisarza Benedykta Jerofijewa. J. Tomziński, *Kronika Jasnej Góry*, "Jasna Góra", 8:1990, 8(82), s. 59.
- ⁷⁷ Funkcje przewodnika w języku rosyjskim i ukraińskim pełni na Jasnej Górze Regina Molko. Informacje uzyskane od R. Molko.
- ⁷⁸ J. Tomziński, *Z jasnogórskiej statystyki za rok 1989*, "Jasna Góra", 8:1990, nr 3(77), s. 63.
- ⁷⁹ AJG (bez sygn.) K. Szafraniec, *Na Jasną Górę w 1969 roku*, mps. s. 23.
- ⁸⁰ Sprawozdanie z kancelarii kustosa Bazyliki Jasnogórskiej za lata: 1970, 1973 i 1976 (oprac. K. Szafraniec i M. Królik).
- ⁸¹ Pielgrzymka grekokatolików ze Słowacji, *Biuletyn Zakonu Paulinów* 5:1970, nr. 7, s. 14, mps.
- ⁸² Por. B. Kumor, *Historia Kościoła, czasy współczesne 1914-1992*, Lublin 1992, cz. 8, s. 603.
- ⁸³ Por. Z. S. Jabłoński, *Historyczna i profetyczna rola Jasnej Góry wobec narodów Europy Środkowej i Wschodniej*, w: *Jasnogórska Matka cudownej przemiany*, red. G. Lorenc, Rzym 1983, s. 203.
- ⁸⁴ M. Przeciszewski, *Młódzież, Papież i Duch Święty*, "Więź" 34:1991, nr 11-12 (397-398), s. 207; *Rosjanie na Jasnej Górze*, "Więź" 35:1992, nr 8(406), s. 70; E. i P. Przedawscy, *VI Światowy Dzień Młodzieży-Częstochowa, sierpień '91. Raport z badań*, Warszawa 1991, s. 34.
- ⁸⁵ M. A. Koprowski, *W stolicy światowej młodości*, w: *Młodzi z Ojcem Świętym, VI Światowy Dzień Młodzieży*, red. K. Sokołowski, M. Duda, Częstochowa-Jasna Góra 1991, s. 130.
- ⁸⁶ Z Warszawy pielgrzymowało pieszo razem z Polakami i przedstawicielami innych narodów ponad 1000 Rosjan. M. Przyciszewski, "Spotkania" 2:1981, nr 33, s. 5; J. Pach, W. Robak, *Kronika Jasnogórska roku 1991*; Z. J. *Młodzi ze Wschodu w przestrzeni Jasnogórskiego Spotkania*, "Jasna Góra" 9:1991, nr 10 (96), s. 52 n. s. 70.
- ⁸⁷ Jan Paweł II, *Cel naszego pielgrzymowania: słuchać i spełniać Słowo Boże*, w: *Spotkanie Jana Pawła II z młodzieżą Świata, Jasna Góra 14-16 VIII 1991 r.*, Olsztyn-Jasna Góra 1991, s. 26.
- ⁸⁸ L. C. *Uczono ich, że na Zachodzie religia jest już przeżytkiem*, "Niedziela", 34:1991, nr 37, s. 3.
- ⁸⁹ J. Pach, W. Robak, *Kronika Jasnogórska roku 1991*, "Jasna Góra", 9:1991, nr 10 (96), s. 64.
- ⁹⁰ J. Pach, K. Tymińska, *Kronika Jasnogórska roku 1991*, "Jasna Góra", 9:1991, nr 11 (97), s. 44.
- ⁹¹ J. Tomziński, *Kronika Jasnogórska roku 1985*, "Jasna Góra", 13:1985, nr 10 (24), s. 57.
- ⁹² R. Majewski, J. Pach, *Kronika Jasnej Góry roku 1992*, "Jasna Góra" 10: 1992, nr 9 (107), s. 61.